

در آستانه تولید و عرضه اطلس رضوی

دکتر امیر سلمانی رحیمی^۱

درآمد

از چاپ و نشر نخستین اطلس‌ها همچون Good's World و Times Atlas افزون بر ۱۲۰ سال می‌گذرد. این مجموعه‌های ارزشمند بیشتر با هدف‌های آموزشی تهیه شده‌اند.

در این میان، اطلس‌های فرهنگی همچون: *اطلس شیعه*، *اطلس قرآن*، *اطلس فلسفه*، *اطلس قبله‌نما* و *اطلس الحدیث النبوی*، هم در کانون توجه نهادهای پژوهشی، در دو سوی کار این مؤسسات، یعنی هم در مراجعه به منابع برای تولید کتاب و مقاله، و هم در فراروی اطلاعات و عرضه آن قرار دارد. از سویی، با استقبال خوب جامعه کتابخوان در طیف‌های مختلف روبه‌رو بوده است.

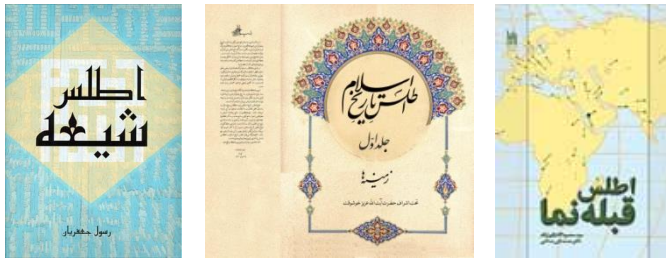
نقشه راه تحقیق و نگارش *اطلس رضوی*، که برای نخستین بار از سوی بنیاد پژوهش‌های اسلامی به آن پرداخته می‌شود، نیز به عنوان یک نمونه نوآور و بهره‌مند از تجربیات موفق عنوان‌های مشابه پیشین، پیکره اصلی این جستار را سامان داده است.

۱. بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مدیر گروه مطالعات فرهنگی زائر.

دریافت: ۱۳۹۴/۱/۲۵ - پذیرش: ۱۳۹۴/۵/۱۹

اطلس فرهنگی، ابزاری برای پژوهش

اطلس به مجموعه‌ای از نقشه‌ها گفته می‌شود که همراه پاره‌ای اطلاعات و نمایه‌های لازم در یک یا چند مجلد صحافی شده است.^۱ در حال حاضر، اطلس‌ها به دانش جغرافیا محدود نشده و در دیگر رشته‌های علوم نیز کاربرد یافته است، مانند: اطلس شیعه^۲ که با هدف نشان دادن پراکندگی شیعیان در جهان و در بستر تاریخ، اطلس تاریخ اسلام با هدف ارائه و معرفی اعلام جغرافیایی مطرح در تاریخ صدر اسلام در قالبی بصری و اطلس قبله‌نما^۳ که برای نشان دادن جهت قبله در سراسر جهان، تولید و عرضه شده است.

به نظر می‌رسد اطلس‌نگاری از آن جهت که به نوعی، تأمین ابزار لازم برای پژوهش‌های بنیادین تلقی می‌شود و کاری چندوجهی و غالباً همراه با نقشه و تصویر است، توانسته نگاه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کند و در دو سوی فرایند پژوهش، یعنی:

- الف) مطالعه و مراجعه به فرهنگ‌ها برای دستیابی به اطلاعات طبقه‌بندی شده
- ب) ارائه یافته‌ها در قالب کتاب، نقشه یا نرم‌افزار قرار گیرد.

۱. لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ سخن.
۲. این کتاب به قلم رسول جعفریان در سال ۱۳۸۷، از سوی سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح انتشار یافته است.
۳. این کتاب به قلم محمود گلابگیر و محمدتقی عدالتی در سال ۱۳۸۰ از سوی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی انتشار یافته است.

در دهه‌های اخیر، شاهد ظهور اطلس‌های دینی در گستره جهان اسلام هستیم. بخشی از این اطلس‌ها نیز با همان رویکرد اسلامی، در سرزمین‌های غیراسلامی، به ویژه غربی تحقیق، تدوین و عرضه شده است. همچنین اطلس‌هایی با کاربردهای خاص، به ویژه نظامی یا استراتژیک، نظیر اطلس پراکندگی و توسعه شیعه، معروف به «هلال شیعی»^۱، تولید شده که در اختیار مراکز و افراد خاص قرار گرفته است.

برخی از این اطلس‌های فرهنگی - دینی عبارت‌اند از:

- اطلس الحدیث النبوی من الکتب الصحاح الستة (اماکن و اقوام)، اثر دکتر شوقی ابوخلیل، از انتشارات دارالفکر دمشق.

- اطلس قرآن (اماکن، اقوام و اعلام)، اثر دکتر شوقی ابوخلیل، ترجمه محمد کرمانی، از انتشارات به نشر آستان قدس رضوی.

- اطلس الفلسفة، اثر کونسمان پتر، از انتشارات المكتبة الشرقية بیروت.

- اطلس غزوات رسول خدا، اثر مؤسسه دایرةالمعارف بزرگ غدیر و احیای میراث مکتوب شیعه، از انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

- اطلس تاریخ اسلام، اثر ابوالفضل بنائی کاشی، از انتشارات مؤسسه فرهنگی هنری اطلس تاریخ شیعه.

- اطلس ملی ایران، اثر محمود ایلیخان، از انتشارات سازمان نقشه برداری کشور.

- اطلس پیامبران قرآنی و ایرانی، زیر نظر محمد حسن نامی، از انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح و... .

بررسی‌های کتاب‌شناسی و مطالعه ضوابط فهرست‌نگاری حکایت از آن دارد که هریک از این اطلس‌ها، با وجود اشتراک در قالب، در ردیف کتاب‌های همان شاخه از

---

۱. در حدود دو سال قبل، نگارنده کتابچه‌ای را دریافت و مشاهده نمود که در میان اعضای اتحادیه علمای مسلمین به ریاست شیخ یوسف قرضاوی توزیع شده بود. این کتاب با افزون بر یکصد صفحه، به دقت به موضوع رشد شیعه در جهان پرداخته و به گونه‌ای در پی شیعه‌هراسی و ارائه سازوکارهایی برای مقابله با آن بود.

دانش، طبقه‌بندی می‌شود.

به عنوان نمونه **اطلس قرآن** در رده BP زیرشاخه ۱۰۳ قرار گرفته است که به طبقه عمومی اسلام، زیرشاخه علوم قرآن مربوط می‌شود، یا **اطلس الفلسفة** در رده B زیرشاخه ۷۹۹ فهرست شده است که B به طبقه عمومی فلسفه و ۷۰۰ به فلسفه اسلامی اختصاص دارد؛ چنان‌که **اطلس آناتومی بدن** در رده عمومی علم با حرف Q و سپس M که زیرشاخه پزشکی است فهرست شده است.^۱

آشنایی با چند مرکز

مؤسسات و سازمان‌هایی چند، در داخل و خارج کشور در این عرصه فعالیت داشته و توانسته‌اند آثاری شایان، هم از نظر علمی و پژوهشی و هم از نظر استقبال عموم از تولیدات خود، عرضه کنند.

مرکز تحقیقات جغرافیایی در قم، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، مؤسسه گیتاشناسی، انتشارات ماهوان، و انتشارات سحاب در داخل کشور از جمله این مراکزند. در سطح بین‌المللی نیز می‌توان از مؤسسه International Geography نام برد.

در آستانه تولید **اطلس رضوی**

جایگاه رفیع و علمی امام علی بن موسی الرضا علیه السلام موجب شکل‌گیری مؤسساتی علمی - پژوهشی همچون بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی شده است.

ترویج فرهنگ و معارف رضوی تا رسیدن به جایگاه نخست جهان، در این حوزه، از اساسی‌ترین محورهای سند چشم‌انداز بنیاد پژوهش‌ها^۲ قلمداد شده، بر پایه آن، از سال ۱۳۸۷ ش گروه مطالعات فرهنگی زائر تأسیس شد.

در گام اول، پس از شکل‌گیری گروه، محورها و قالب‌هایی برای کار تعریف شد؛ از

۱. بنگرید به: رده‌بندی کتاب‌های کنگره و عنوان‌های مشابه.

۲. بنگرید به: برنامه پنج‌ساله اول بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۹۱-۱۳۸۷، مدیریت خدمات پژوهشی،

جمله^۱:

- تولید کتاب بالحاظ طیف گسترده زائران از نظر زبان، سطح دانش، گروه‌های سنی و حتی قومیت‌ها و مذاهب مختلف اسلامی؛
  - برگزاری نشست‌های علمی در سطوح استانی، ملی و بین‌المللی؛
  - برگزاری مسابقات و جشنواره‌ها؛
  - شناسایی مراکز علمی - پژوهشی فعال در حوزه معارف رضوی و برقراری ارتباط و انجام کارهای مشترک؛
  - ایجاد بانک اطلاعاتی پژوهشگران و پدیدآورندگان آثار رضوی؛
  - نقد آثار انتشار یافته در جهت معرفی و ارتقای سطح کیفی آنها.
- همچنین پنج محور، به شرح ذیل، به عنوان محورهای اولویت‌های پژوهشی گروه تعیین شد، که عبارت‌اند از:
- امامت و ولایت، ایمن‌ترین راه برای رسیدن به باوری توحیدی؛
  - زندگانی و سیره علمی و عملی امام علی بن موسی الرضا علیه السلام؛
  - زیارت، بایدها و نبایدها؛
  - مشهد، اماکن و بناهای متبرک رضوی؛
  - کتاب‌شناسی.

در این میان، اطلس رضوی یکی از عنوان‌های مهم است که طرح آن آماده و پس از تصویب در شورای پژوهشی و هیئت مدیره بنیاد، کار تحقیق و نگارش آن آغاز شد.

مراحل کار

پس از دریافت دیدگاه‌های علمی ارزیابان طرح، از جمله آقای لباف خانیکی (مدیر کل میراث فرهنگی استان) و دیگر اعضای شورای پژوهش و هیئت مدیره، کار استخراج مدخل‌ها آغاز شد.

---

۱. بنگرید به: گروه مطالعات فرهنگی زائر (اهداف و چشم‌اندازها)، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۷.

۱- استخراج مدخل‌ها: این مرحله، دشوارترین و حساس‌ترین کار، در هر اثر دانشنامه‌ای از جمله اطلس رضوی تلقی می‌شود؛ زیرا جدای از کم و کیف شرح هر مدخل، خواننده باید اطمینان یابد که می‌تواند به آنچه در پی آن است دست یابد. برای این منظور، سه کتاب جامع و البته متأخر، انتخاب شد، تا بتوان به شمار بیشتری از مداخل دست یافت.

۲- توثیق: مرحله دوم کار، توثیق یا به دیگر بیان، مستند کردن این مداخل با مراجعه به منابع معتبر و دست اول بود. سه هدف برای این مرحله مطرح نظر بود:

- اطمینان از وجود مدخل گزیده؛

- مشاهده تغییر نام‌ها و اعمال ارجاعات مدخلی؛

- جهت دادن به نگارنده و خواننده برای تأکید بر موضوعاتی که باید در شرح مدخل به آن توجه می‌شد.

۳- آوانگاری: مدخل‌های استخراج شده، پس از ضبط دقیق، برای آوانگاری و استخراج برابرنهاده‌های آن در زبان انگلیسی، در اختیار گروه ترجمه زبان‌های اروپایی قرار گرفت.

۴- پیکربندی محتوا (شرح): محتوای مورد نظر برای هر مدخل به سه بخش تقسیم

می‌شود:

- پیشینه تاریخی؛

- وضعیت شهر یا منطقه در دوره اسلامی؛

- وضعیت فعلی؛

بر این اساس، مقرر شده است از سیصد تا چهارصد واژه در نظر گرفته شده برای شرح هر مدخل، دو تا سه سطر به تاریخ گذشته، هفت تا هشت سطر به تاریخ دوره اسلامی، با تأکید بر عصر امام هشتم علیه السلام، و سه تا چهار سطر، به وضعیت فعلی پردازد، تا تصویری کلی و در عین حال شناساننده وضعیت آن منطقه در دوره حضور امام، برای درک بهتر رفتارها و سخنان حضرتش در پیوند با آن مدخل بیان شود.

۵- ویرایش: سه گونه ویرایش علمی - محتوایی، ادبی و بافتاری برای این اثر در نظر گرفته شده است که هریک را متخصص مربوط و با لحاظ ضوابط ویژه آن نوع ویراستاری، به انجام خواهد رساند.

ویراستار علمی - محتوایی افزون بر اصلاح و حذف مطالب غیر علمی و غیر مستند می‌کوشد به فراهم آوردن اثر و خوانندگان آن اطمینان دهد که آنچه عرضه شده، تراویده از صافی دانش و بینش است.

ویراستار ادبی و نیز ویراستار بافتاری می‌کوشند متنی یکپارچه و هماهنگ را در برابر دیدگان و نقد صاحب نظران بگذارند؛ زیرا تعدّد نویسندگان مداخل و اصلاحات پیشنهادی ویراستاران علمی می‌تواند عاملی مهم در گسست مطالب از یکدیگر و بازتاب دهنده سبک‌های نگارش گوناگون باشد.

۶- نقشه‌ها و پیوست‌ها برابر طرح کلی یاد شده در صفحات قبل در دست پیگیری است.

انتظار می‌رود اثر فراهم آمده در دو تا سه جلد، بتواند پاسخگوی پرسش‌ها پیرامون: اعلام جغرافیایی مطرح در زندگانی آن امام همام با همه گستردگی این پهنه، اعلام جغرافیایی مندرج در احادیث رضوی، و فضای یکصد هکتاری اماکن متبرک رضوی باشد.

والله ولیّ التوفیق